

GYULAI KÖLTÉSZETÉNEK ÉRTÉKEI.

Kritika és költészet között oszlott meg az a nagyarányú irodalmi munkásság, melyet Gyulai Pál, mint a magyar irodalom fénykorának egyik vezető egyénisége, majd legutolsó nagy képviselője fejtett ki. Hatásra nézve a műbíráló magasan túlszárnyalta a költőt. Míg ugyanis Gyulai a magyar kritikának korszakalkotó reformjával félszázadon keresztül tartotta kezében a magyar irodalmi közvélemény irányítását, addig szenvedélyes tollharcaiból gyakran megtépve került ki költői koszorúja.

Pedig volt idő, mikor Gyulai életének tartalmát egyedül a költészet adott. 1851-ben is, mikor Gernyeszegre visszavonulva, életterveinek romjain széttekintett, az önmagával való leszámolás eredményét így fogalmazta meg Pákh Alberthez írt levelében: «Nem lehetek boldog, ha a költészetnek nem élhetek. Ez főcélom, a többi mind másodrendű dolog . . . Érte képes vagyok tűrni, nélkülözni, lemondani.» Ez a nemes szenvedély elkísérte Gyulait a sír széléig, hogy megaranyozza életének örömeit s enyhítse szívének fájdalmait, hogy bátorítsa a csüggedőt s óva intse a vakmerőt.

Minél mélyebbről tört azonban elő Gyulai költészete, annál teljesebb összhangban volt Gyulai egyéniségének másik irodalmi nyilatkozásával, kritikai munkásságával. Kritikája valójában éppúgy művészet, mint költészete tulajdonképpen kritikai nézeteinek fényes igazolása. S ha a legnagyobb magyar műbíráló tekintélyét elismerte saját kora, akkor most, miután a napi küzdelmek gőzköre szétfoszlott, annál tisztábban láthatja az utókor azokat a rendkívüli értékeket is, melyeket Gyulai, a nagy költő, hagyott hátra nemzetének.

Az első közös vonás, mely Gyulai költői alkotásain szemünkbe ötlík, a határozott költői irány. Ezt részben a XIX. század második felének irodalmi ízlése, a realizmus, de nagyobbrészt mégis a költői egyéniség alkotórészeinek jellemző összetétele magyarázza meg. A szabadságharc előtt mindaz, ami Gyulait meghatotta, romantikus túlzásokkal tükröződött vissza lelkén. A szabadságharc után azonban mozgékony kedélyét és képzeletét szinte ellenállhatatlanul kötötték le a valóság viszonyai, s világszemléletében mindinkább érvényesült mélyreható szellemének éleslátása. Ez a lelki átalakulás egyaránt nyilatkozott a lírában és az elbeszélésben.

Leginkább megülte a köd a fiatal költő szerelmi líráját. Benne alakatlan vágyak, homályos képzelgések s Petőfies lírai eszmék gomolyogtak. Nem csoda, ha Gyulai 1847 decemberében első szerelmét betegesnek, szerelmi verseit majd igen lankadtaknak, majd igen fékteleneknek tartotta. Mintha saját költészetét jellemezné, mikor 1851-ben Sükei Károly szerelmi költeményeinek kiadatlan bírálatában azt a költőt jellemzi, ki inkább szereti az érzést, mint annak tárgyát, s ki a sivár valótól minduntalan csillogó ábrándjaihoz menekül. Mennyire kellett a lírai megfigyelő és kifejező erőnek fejlődnie, hogy a szerelmi ábrándot oly bonyolult valóságnak tudta éreztetni, mint a *Szeretnélek még egyszer látni* című költeményben! Még inkább beragyogta a valóság napfénye azt a szerelmi költészetet, melynek középpontjában Szendrey Mária áll. Itt már egyaránt igaz mind az érzés, mely a költő lelkét megdobogtatja, mind az érzés nyilatkozása. A fejlődés irányát jelzi annak a két női léleknek költői arcképe is, kik Gyulai szívének életében legkimagaslóbb szerepet játszottak. Míg Pataki Emilia az első szerelem emlékeivel csak szép ábrándkép maradt Gyulai költői világában, addig Szendrey Mária karcsú természetével, édes hangjával, mély értelmű mosolyával, csöndes hitvesi szeretetével s boldog anyai érzésével már gazdag, egyéni jellemrajz. De bármily éles tekintettel merült is Gyulai saját kedélymozgalmainak szemléletébe, lírai lélekrajzai mindig megőrizték lélektani jellemüket.

Minél inkább kitárta lelkét Gyulai a valóság előtt, annál inkább átalakult hazafias lírája is. A szenvedélyes

politikai szólamokat, melyekben Petőfi forradalmi harci riadói hangoztak vissza, az ötvenes évek elején a nemzeti gyásznak megrázó nyilatkozatai, az elfojtott honfibúnak igaz hangjai váltották fel. Még inkább a mozgó élet mélyéből törtek elő Gyulai lírai eszméi a hatvanas években. Mióta látta a nemzeti ellentállás végzetes bonyodalmait, nem indította többé romantikus kifakadásokra a zsarnoki önkény. Költői kedélyét inkább mozgásba hozták a nemzeti lélek fogyatkozásai, úgyhogy pátosza gúnyba, ódája szatirába hajolt át. Így rajzolta meg a kiegyezés idején *A népszerűség* című szatirájában a nemzeti hiúság torzképét, hogy megtörje azt a bűvös kört, melyet a politikai ábrándok hősei vontak álmodozó nemzete körül. Gyulai éppúgy, mint egyik mestere, a szatíraíró Heine, a valóságot állítja szembe a nemzeti hiúság ábrándképeivel; nem oly szellemes, mint Heine, de nem is áldozza fel a szellemességért a lényegét, ennyiben rajza egyszerűbb ugyan, de egyúttal igazabb is.

Ugyanazt az utat járta Gyulai az elbeszélésben is, mint a lírában. Itt Jósika és Sand regénytárgyai, a történelmi és lélektani kivételességek, voltak a romantika ködvárai, honnan a való élet völgyeibe kellett alászállania. Bár ismerte a francia és angol realista regényirodalmat, a valószínű lélek-ábrázolásban leginkább Kemény Zsigmond báró nyomdokain haladt, miután 1850-ben s 1851-ben közvetlen közlőről tekinthetett a nagy regényíró egyéniségének mélységeibe. Levelei, melyeket ez időtájt barátaihoz írt, tele vannak Kemény iránt érzett tiszteletének s csodálatának jeleivel. Tőle tanulta el az egyénítés titkait s a lélekelemzésnek azt a művészetét, mely a lelki jelenségeket sok különféle, gyakran ellentétes tényezők összeműködéséből magyarázza meg. Költői tehetsége novellaírássra utalta, s elemzőmódja különösen eredeti fénnel tűnt fel azokban a novelláiban, melyeknek hősei már minden romantikus póz nélkül léptek elénk a mindennapi élet világából. A lélektani ismereteknek mennyi finomsága és gazdagsága emelte ki Glück-Szerencse úr jellemrajzában a németté vedlett kecskeméti szücsmester mulatozását vagy az *Egy régi udvarház utolsó gazdájában* az egykori alispán lelki harcait, ki semmiképpen sem tud az elnyomatás

korába illeszkedni! Gyulai néha szinte tüntet képzeletének látszólagos igénytelenségével. A kiegyezés idején lírai eposzában, *Romhányiban*, főhősének mesterkéletlen jellemét azzal a megjegyzéssel mentegeti, hogy egyszerűen csak azt rajzolta, amit látott, átértzett és átélt, pedig tulajdonképpen az indítékoknak, a múlt és jelen benyomásainak végtelen tömegéből fejti ki a lemondó szív tragikumát. Gyulai, mint elbeszélő, a legnagyobb magyar lélekrajzolóok közé küzdötte fel magát. Képzelete a lelki mozgalmat nem kíséri ugyan el a legvégső gyökeréig, mint Kemény lángelméje, de annál fegyelmezettebben jelzi a szenvedély nyilatkozásának módjait.

Az az irány, melyet Gyulai, a novellairó és lírai költő hirdetett, az egész magyar költészet fejlődését jelentette. Gyulai a valóság hű rajzával líránkat és novellairodalmunkat igazabbá tette, a költői tárgyak körét kiterjesztette, s amennyiben elemző művészetével az emberi lélek titkait kutatta, a költészetnek eszményibb hivatását emelte ki. Gondolkodásában azonban a művészi cél éppoly előkelő helyet foglal el, mint a valóság, s amennyire megkövetelte a költői rajz igazságát, éppannyira tiszteletben tartotta a költészetnek örök törvényeit is.

Már 1847-ben Gyulainak szinte minden gondolata a költészet, úgyhogy Szász Károlyhoz ekkor írt levelei minduntalan költészettani fejtegetésekke alakulnak. A fiatal költő már teljesen tisztában van a belső és külső forma jelentőségével s a költői hatásban mindig számon tartja a költői műfajok természetét. Különösen biztos határvonallal választja el a novellát a regénytől, hogy elméletének következtéseit először saját alkotásaira alkalmazza. Akit ily korán nyugtalanítanak a költészet nagy kérdései, az Goethe Meister Vilmosával együtt tapasztalni fogja, hogy a művészet útja hosszú, míg az élet rövid.

Valóban Gyulai költészete alig egyéb, mint a költői kifejezés összhangjáért folytatott örökös küzdelem, mely egy életen át egészen a sírig tart. Minél inkább szélesült Gyulai látóköre, annál válogatosabbá vált ízlése s csak oly költői formákban nyugodott meg, melyek költői tárgyával s egyéniségével megegyeztek. Jellemzően világítja meg ezt a belső

harcot maga Gyulai egy Szilágyi Sándorhoz írt 1851-ik évi levelében, mikor egy népies balladájához, *A molnárleányhoz*, a következő megjegyzést fűzi: «A divatos balladákkal és románcokkal elégedetlen vagyok, s egy nyugtalan ösztön új formák keresésére üz. Míg valamit felmutathatnék, sokszor fogok tévedni, s most is tán tévedtem, mert ami előttem lebegett, nem tudtam megvalósítani.»

Ez a folyton új költői feladatokat hajszólo szellem mély nyomokat hagyott lírai és elbeszélő költészetünkön. A lírai műfajok közül Gyulai leginkább a dalnak adott határozottabb alakot, amennyiben egyéni daleszméit nem erőltette a népdal formáiba, hanem a helyett a népdal egyszerű szerkezetét pontos lírai rajzzal és szabatos költői stilussal kapcsolta össze. Az elbeszélő költészetben is különösen a népies elbeszélő formák érdekelték: a mese, monda, főkép a népballada. Ennek drámai jellemzőmódját már bámulatos biztossággal alkalmazta 1849-ben a *Hadnagy uramban*, mikor egy mozgalmas képben a magyar szabadságharcnak egész eszmevilágát villantotta meg. A fentebb említett *A molnárleány* című balladában is tulajdonképpen a magyar népköltészetnek egyik érdekes sajátosságát, a külső és belső világnak, a cselekvénynek és természetnek összejátsztatását akarta utánózni. Saját ítélete szerint is a kísérlet nem sikerült, de ily tévedésekből bontakozott ki Gyulai balladaköltészetének legteljesebb virága, az *Éji látogatás*, melyben a finom helyzetrajzot s a kísérteties élelemet mély líraiság foglalja össze.

Még merészebb formaszeretet vezette Gyulait, mikor *Romhányijában* a modern elbeszélő költészetnek azt a fajtát ültette át irodalmunkba, melyet Byron lángelméje teremtet meg. Költői egyénisége itt sem tagadta meg eredetiségét; nem követte vakon Byron kicsapongó romantikáját. Inkább épített, mint rombolt, inkább felemelt, mint lehangolt, úgyhogy nemes pátosza s érzelmes gúnyja művészien ölelte körül tárgyának erkölcsi tartalmát. Mintha Gyulait a novellában is kiváltkép a műfaj vitás kérdései foglalkoztatnák, alkotókedve éppen akkor hanyatlott alá, mikor leginkább megközelítette azt az eszményt, melyet 1847-ik évi novellaelméletében rajzolt meg. Novellaírói pályájának rendkívüli irodalomtör-

téneti jelentőségét nem is a remekművek nagy száma adja meg, inkább az a fejlett műérzék, mely a tárgyat, a jellemzés és szerkesztés módját a novella valójához szabta.

Amily lankadatlan szenvedéllyel kutatta Gyulai a költészet útjait a műfajok rejtelmeiben, éppoly állandóan leköötötte figyelmét már kora ifjúságától fogva a belső és külső forma. Az egységes költői hatásnak volt rajongó híve. Ezt célozták művészi kompozíciói, főképp lírai költeményeinek változatos belső formája, a mesteri lélekrajzok, hol minden részlet az alapeszméhez vagy az uralkodó hangulathoz igazodik. Ennek a szolgálatában állott átlátszó, mégis kifejező, egyszerű, mégis előkelő, határozott, mégis hajlékony költői előadása, valamint a magyar nyelv szellemében kialakított, fejlett verstehnikája.

Mindezekben a törekvésekben Gyulai a valóság hű rajzán messze túlmenő célokat tűzött maga és a magyar költészet elé. Minél inkább belelátott a költészet titkaiba, annál merészebb feladatokra csábították mélyreható tanulmányai, s minél teljesebben csendült ki költői alkotásaiból az összhang, annál meggyőzőbben hirdette a költészet örök törvényeinek érvényét. Így tette Gyulai a magyar költészetet nemcsak igazabbá, hanem egyúttal művészibbé. Hatása ilyen módon kerül közeli rokonságba Aranyéval, ki éppoly öntudatos művészettel, de a költői formáknak még káprázatosabb gazdagságával törekedett a valónak égi mása után.

A valóság és művészi forma szereteténél Gyulai költészetének még mélyebben rejlő eleme költői lelkivilága. Az itt feltűnő értékek még légiesebbek ugyan, de a költői egyéniségnek legbenső valóját érintik s azért még elhatározottabbak. A biztos költői iránynak s kiművelt formaérzéknek ugyanis, melyek Gyulai költészetét alakították, igazi tartalmat és jelentőséget Gyulainak jellemző költői képzelete és kedélye, valamint a bennük nyilatkozó világnézet ad.

Gyulai nem alaptalanul állította szembe *Romhányiban* saját képzeletét Jókaiéval. Jókai rendesen nagyvonalú falkepeket festett élénk regényeiben, Gyulai örömeit merült el a részletek finom rajzába; s míg Jókai képzeletvilága gyakran szinte elszakadt a földtől, addig Gyulai alkotó képzeletét

mindig a lélektan törvényei irányították. Ez az elmélyedő képzelet inkább érvényesült a jellemzés művészetében, mint a cselekvény bonyolításában. Ezért fáradt bele Gyulai oly hamar nagyobb arányú költői terveinek kivitelébe, habár pályájának kezdetén többször vonzotta becsvágyát hol a regény, hol a dráma. Ez lehetett egyik oka annak is, hogy *Romhányiját* félbehagyta, mielőtt a benne rajzolt tragikus összeütközést tetőpontjáig vezette volna.

Az elmélyedő képzeletnek még tökéletesebb nyilatkozása Gyulai lírája, melyben a költői hangulatok éppoly határozott vonallal csillannak meg, mint a színes kavicsok a hegyi patak vizében. Gyulai itt is inkább szerette a világos, mint a merész eszmetársításokat; azért lírai rajzai is inkább szabatosak, mint szemképráztatók. Különösen bensőséges kapcsolat volt lelki világa és a természet között, úgyhogy majd a természet változó jelenetei keltettek visszhangot lelkében, majd meg lelki mozgalmak adtak jelképes értelmet a természetnek. A megszokott eszmetársítások útjain éppoly gyorsan fordult Gyulai képzelete a múlt felé is, hogy újra meg újra visszaidézzék azokat a boldog örömeket és fájó érzéseket, melyek örökre elmerültek az idők árjába. Mindezek a lírai formák, bármily egyéniek, mégis oly egyszerűek és természetesek, mintha a népköltészet szellemét követte volna bennök a műköltő; ezek tették Gyulai líráját annyira átlátszóvá.

A világosságot, mely Gyulai képzeletéből áradt szét, még inkább fokozta az átható elme. Nem tévesztette meg ezt sem rejtett érdek, sem divatos jelszó, sem csalfa eszme. Gyulai ítélőereje, amint kritikáiban, éppúgy költészetében is keresztülhatolt a látszaton, hogy biztosan jelölje meg a dolgok erkölcsi valóját. Így fedezett fel lélekelemzéseiben a költői merengéseiben igaz értékeket ott, hol a köznapi fel-fogás érzéketlenül haladt volna el. Így látta *Romhányiban*, a megsebesült honvédben, a léha világfi és hiú szónok tévedésein túl a valódi férfit; így övezte a dicsőség fénykörével a női erényt akkor, mikor a hanyatló irodalmi ízlés már kezdte az érzéki mámort megaranyozni. Még győzelmesebb erővel hatott ítélete szatiráiban, mikor kíméletlenül leplezte

le a népszerűség lovagjait. Önérzettel kiáltotta oda a hiúságnak, önérdeknek és gyávaságnak :

Hiába festitek be magatok',
Éles tekintet átlát rajtatok.

Ez az éles tekintet, benne a biztos ítélőerő és tisztult erkölcsi érzék avatta Gyulait a szatira mesterévé; ez szerezte meg az elmélyedő képzelettel együtt költészetének azt a határozottságot, mely a költői felfogásban semmiféle homályt nem tűr meg.

Legjellemzőbb tartalmi szépsége Gyulai költészetének mégis az, amit irodalmi ellenfelei leginkább kétségbe vontak, vonzó költői kedélye. Borongó világ ez, mely fölött szinte állandóan ott lebeg a vágy és emlékezés ködfátyola. Amennyire otthonosak benne a méla érzések, a komoly örömök s merengő bánatok, éppannyira hiányzik belőle a boldogság ragyogó napfénye s a szenvedélynek villámokat hordó viharfelhője. Mindazáltal bármily egységes anyagúnak látszik is Gyulai költői kedélyvilága, költészetének érzelmi tartalmát gazdagon fonják át a gyöngédségnek és erőnek finom árnyalatú változatai.

Mennyi színes ábrándot hagyott hátra Gyulai költészetében a hold rezgő fénye s az álmodozó erdőnek sejtelmes csöndje! Mily gyöngéd szálak fűzték lelkét a családi élethez, a csevegő gyermeksereghez, főképp ifjú, szép nejéhez! Odaadó szerelme, boldog izgalma, őszinte hálája, törhetetlen hűsége s holtig tartó gyásza mind mélyen érző szívéről tett tanuságot. Mennivel több keménységet fejeztek ki a költő lelki arcvonalai, mikor a férfierényt dicsőítette s átkot mondott a zsarnokságra, mikor a politikai nyegleséget ostorozta s tette szólította a hazaszeretetet, mikor a valódi árulótól s a végpusztulástól féltette pártviszályba sülyedt nemzetét!

A kedélyéletnek e gazdagságát még vonzóbb fénnel vontá be az a bölcs, férfias világnézet, mely belőle kisugárzott. Gyulai látta az emberi életnek nagy ellentmondásait, de azért hitt eszméinek diadalában. Érezte a múlandóság lehelletét a táncoló párok gondtalan örömén, de azért nagyra becsülte az életnek legritkább értékét: a szerető szívet. Mikor pedig kemény életharcaiban a nagy világ magára

hagyta, az a büszke öntudat nyújtott neki vigaszt, hogy hű maradt önmagához.

Az a gondolat- és érzésvilág, mely Gyulai költészetéből rajzolódik elénk, minden határozottsága és szépsége ellenére maga a megtestesült egészség. Gyulai mélyen érzett, nemesen gondolkodott, de tartózkodott minden kivételességtől és minden szélsőségtől. 1856-ban — egy berlini levele szerint — éppen azért nem engedte át Csengery Antalnak kiadás végett néhány költeményét, mert igen szubjektiveknek, igen melancholikusoknak s igen világfájdalmasaknak tartotta őket. Lelkét valójában azoknak az örökkévaló eszményeknek tisztelete hatotta át, melyek az emberiséget legnagyobb korszakaiban vezették. Azért, amint költői képzelete világosságot vitt a magyar költészetbe, költői kedélye éppoly hódítóan képviselte az eszményibb irányt saját korának költői felfogásában.

Azok a nemes művészi törekvések és eredmények, melyek Gyulai költészetének fejlődéséből bontakoznak ki előttünk, kétségtelenül bizonyítják a költői lélek nagyságát. Mindazáltal a ragyogó észtetikai értékek és mélyreható irodalmi hatások még nem merítik ki Gyulai költői egyéniségének egész jelentőségét. Vannak költői világának olyan elemei is, melyek az észtetika körén túl új értelmet adnak költészetének. Ilyen mindenekelőtt azzal a nagy magyar korszakkal való kapcsolata, melyet egyfelől a szabadságharc, másfelől a kiegyezés határol.

Az a két évtized, melyet a magyar nemzet a szabadságharc után élt át, nem oly fényes ugyan, mint a dicsőséges csaták ideje, de annál inkább vetekedik vele erkölcsi tartalomra nézve. Gyulai csábító feladattal lépett a kor küszöbére, melyet a letiport magyar nemzet szenvedései és erőfeszítései tettek naggyá. Ki fejezhette volna ki összehangzóbban a nemzet mélységes gyászát, mint a borongó érzések költője? Ki ítélhette volna meg biztosabban a helyzet veszélyeit, mint a valóságnak élesszemű elemzője? Valóban Gyulai is arra volt hivatva, hogy az elnyomatás korának méltó emléket állítson költői alkotásaiban.

Amint a szabadságharcból, éppúgy a Bach-korszakból

is a nemzeti küzdelem erkölcsi valója ragadta meg Gyulai figyelmét. Míg a szabadságharc lelkesítő jeleneteiben az önfeláldozás hősiességét dicsőítette, addig nemzetsírató énekeiben a szenvedés önérzetét emelte ki. Gyöngéd, mégis férfias költői kedélyénél fogva különösen eltalálta az elfojtott bánat hangját, úgyhogy *Sohaj* című költeményének 1850-ik évi fogalmazásában jellemzően nevezte dalát elnyomott sohaj-tásnak. Még művészibben, egész komor nagyságában nyilvánkozott a kor eszmei tartalma Gyulainak *A bujdosó* és *A szüreten* című költeményeiben: ott az üldözött honfi és lova közti izgatott párbeszédben, itt az 1851-ik évi szomorú szüretnek finom vonalú rajzában. A tárgyiasnak látszó lírai rajz részletei: a kedvetlen gazdának, a vőlegényére váró menyasszonynak képe, a fájdalmas felsohajítások, a határozott célzások, mind a megalázott nemzetnek szinte néma tiltakozásai. S a sokat sejtetés művészetével mily szabatosan fejezi ki a nemzeti gyász hangulatát az utolsó versszak:

Köd a völgyben, éj a bérce,
Már a tűz is alvófélben.
Halvány hold és sötét árnyak
A felhők közt odafenn...
A halottak fel-feljárnak,
Sok a sír a völgyeken.

A lesújtott magyar nemzet lelki világa később is többször is foglalkoztatta Gyulai költői képzeletét. Ez vonzotta 1857-ben is, mikor *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című beszélyének főhősében a feldúlt köz- és magánviszonyok áldozatát rajzolta, ki semmiképpen sem tud álmovilágából kiemelkedni. Az előszó szerint a beszélyíró egykor maga is a senyvesztő fásultságtól vagy emésztő lázálmoktól féltette nemzetét. Még több varázssal vont be Gyulai szemében a nemzeti összeomlás korát az idő távola. A kiegyezés táján *Romhányija* már a nagy szenvedések tisztító erejét tüntette fel az üldözött honvéd igaz hazaszeretetében s az egykor ellenséges pártok egyetértésében. Leginkább jellemzi a kor-rajz szellemét az a sohajítás, melyet a nagy múlt emléke hívott elő a költő lelkéből: «Mily szenvedés és mily erények!»

Ugyanaz a kor hatott Gyulaira is, mint költő-társaira, s mégis mily különbözőképpen tükröződött költészetükben!

Aranyt inkább a rejtelmes mélységek, Tompát inkább az izgató ellentmondások ihlették meg, míg Gyulai a meggyötört nemzet lelkének nemesebb vonalait kereste költői rajzaiban. Ilyen módon tulajdonkép nagy ellentétéhez, Jókaihoz jutott közelebb, kinek csapongó képzeletét szintén gyakran ragadta el az elnyomatás korának komor szépsége. Míg azonban Jókai a nemzeti ellentállás gyönyörű csodáit varázsolta elének *Az új földesúr*-ban, addig Gyulai a kor nagyságát a maga való fényében örökítette meg költői eszközeivel. S ha a borostyánkő értékét növelik rég letűnt világoknak benne foglalt maradványai, akkor Gyulai költészetének is állandó dicsősége marad, hogy a magyar nemzet felmagasztosulásának éppoly igaz, mint művészi képét őrizte meg késő magyar nemzedékek számára.

Még inkább hozzá tartoznak Gyulai költői egyéniségének valójához azok a benyomások és eszmék, melyeket bérces szülőföldje hagyott hátra lelkében. Ezekből alakult ki Erdélynek az a költői képe is, mely Gyulai költészetének egyik legnemesebb és legegényibb értékévé finomult.

Eleinte Erdély úgy élt Gyulai képzeletében, ahogyan ifjúkori barangolásaiban látta, mikor — saját szavai szerint — együtt utazott a patakkal s nem tudta, vajjon a patak volt-e vidámabb, mint ő, s vajjon a völgynek volt-e több virága, mint az ő lelkének. Lírai tájképeiből gyönyörű hegyvidék bontakozott ki, mely tele volt fénnel és színnel. A smaragd-halmokon túl kékes köd terjengett, a bércoldalban csermelyek kigyóztak, s az örökzöld-erdőkre távoli sziklák hóteteje csillogott.

A szabadságharc után változik Erdély Gyulai lírájában a «bércek, erdők szomorú hazájá»-vá. A változást, bár gyászfátyolon keresztül, leginkább a megindult költői kedély rajza jelzi. Mily beszédes a költő némasága, mikor Erdély határán leborul,

Mint a vándor gyermek,
Ki édes anyjának
Sírhalmán pihen meg!

S mily gyötrő benyomásokat árul el a *Szülőföldemen* című elégia hasonlata, mely a szép és szerencsétlen Erdélyt, mint

koporsóban mosolygó halottat siratja el! A feldúlt Erdély képét festegette Gyulai tovább novelláiban is; mintha még *Jó éjtszakát!* című történeti novellájában is az elnyomatás korának erdélyi viszonyait venné mintául. A sötét rajzokkal gyakran kapcsolódott a gernyeszegi kastélynak, Teleki Domokos gróf otthonának képe, hol Gyulai 1851 májusától 1852 novemberéig oly felejthetetlen napokat töltött. Maga emlegette, hogy *Egy régi udvarház utolsó gazdájában* a régi udvarház életét gernyeszegi benyomásokból rajzolta. Hasonlóképpen a *Romhányiban* is a Telegdi-kastély a Maros-menti Teleki-kastély mása, s azért egészen természetesen indítja a költőt a gernyeszegi napok emlékével hálájának ily költői kifejezésére:

Vén kastély a Maros völgyében,
Vén fák között, a parton épen,
Kékes ködöddel, Gernyeszeg,
Jó tetted' Isten áldja meg!

Erdély rejtett szépségeit Gyulainál előbb már Jósika Miklós báró is feltárta történeti regényeiben. Míg azonban Jósika a merész hegyi tájban inkább megfelelő díszletet keresett romantikus regénytárgyához, addig Gyulai bensőséges szeretettel merült el szülőföldének szemléletébe, hogy a jellemző részleteket kitörölhetetlenül jegyezze föl emlékezetében, majd költészetében. Ő is, mint Kemény Zsigmond báró, költői rajzaiban egyénítette az erdélyi tájat, egyszersmind azonban a valóság vonalait és színeit költői kedélyének ragyogó fényével vonta be. Így, ha nem is Gyulai fedezte fel Erdély költőiségét, mégis a Maros, Szamos és Olt környékének képét ő illesztette be a legnagyobb hódító erővel a magyar költészetbe.

Bárhonnan közeledünk Gyulai költészetéhez, mindenünnen ugyanaz a határozott vonalú költői egyéniség tűnik elénk, mely a gyöngédséget férfiasággal, a költői ábrándot éles ítélettel s a kiművelt ízlést tisztult erkölcsiséggel köti össze. Nagy lelki erők teremtették meg ezt az összhangot, mégis hiányzik belőlük a költői lángelmének mindent legyőző, rohamos ereje. Gyulai költői szelleme nem is annyira a költészet mesebeli kincseinek felfedezésében nyilatkozott, inkább

arra volt hivatva, hogy kifejtse és összefoglalja azokat a rendkívüli eredményeket, melyeket a magyar irodalom legnagyobb korának mozgalmái vetettek felszínre. Ha azonban Gyulai sokat köszönt korának, sokat adott is neki. Amint nem tévesztették meg az irodalmi divatok múltó sikerei, épp-úgy megérezte csalhatatlan költői érzéke a küszködő irodalmi áramlatokban mindazt, ami bennük igaz és maradandó. Így vált költői egyénisége a XIX. század magyar költészetének élő lelkiismeretévé; így vált költészete annak a tüneményes irodalmi fejlődésnek nélkülözhetetlen tényezőjévé, mely az egyéniség követeléseiben a nemzeti ízlést juttatta diadalra, a nemzeti eszmében pedig az emberiség legnagyobb eszmé-nyeit mentette meg.

Minél magasabb szellemi egységbe foglalta Gyulai korának magyar költői törekvéseit, hatása annál inkább túlterjed korának határain. Költői egyénisége nemcsak a magyar szellem megnevesedésének nagyszerű emléke, hanem egyúttal jövőnk koroknak messzire világító eszménye. Mégis úgy tetszik, mintha vezető eszméi elsősorban számunkra, a XX. századnak porba sujtott magyarjai számára tárnák ki legteljesebb értelmüket.

Mily éles vád Gyulai költészetének igaz és nemes szépsége a hanyatlás szellemével szemben, mely napjaink szépirodalmában a valót eltorzítja s a művészi formákkal együtt legszentebb eszményeinket rombolja szét! Mennyi biztatás nekünk szétdúlt nemzeti létünk romjai között az a költői kép, melyet Gyulai annyi bensőséggel fest elénk az elnyomott magyar nemzetnek győzelmes erkölcsi erejéről! S mennyire szívünkbe markol Erdélynek, a koporsóban mosolygó szép halottnak, költője, mikor a Maros tündérvölgyei s a Hargita havas tetői felé mutatva, arra int bennünket, hogy sohase felejtsük el a «bércék, erdők szomorú hazájá»-t! Gyulai költészetében nagy korszak lelke szól a magyar irodalomhoz, a magyar társadalomhoz s a magyar közülethez. Vajha a magyar nemzet megértene a multnak tette hívó szavát, vajha szent elhatározásokhoz emelkednék s világtörténeti hivatásának teljes tudatával nyitná meg új, nagy alkotó korszakát!